

Avel·lí Artís-Gener, Tísner
Viure i veure / 1
Tercera part. Capítols 26-31

«Almenys saluda, home!»

Un dia anava per la Ciutat de Mèxic i en un alto de semàfor vaig veure que el cotxe que tenia a la meva dreta, també deturat pel llum vermell, era guiat per en Manuel Ferrándiz. No ens havíem vist des de la guerra i ni tan sols no sabia que hagués tornat a Mèxic. Vaig abaixar ràpidament el vidre d'aquell costat i li vaig fer un crit sonor i eufòric:

—Ferrándiz!

Em va mirar, va insinuar un somriure, i allò va ser tot. Havia canviat el semàfor i vam arrencar tots els cotxes. El d'en Ferrándiz corria com un esperitat i una de les vegades que era a punt d'atrapar-lo, un llum em va deixar clavats mentre que ell havia tingut temps de passar. Vaig haver de trescar adelerat per tornar-lo a atrapar. L'home duia un Packard poderós, molt més que no pas el meu modest Nash, i sovint perdia l'esperança de pescar-lo. Em vexaven profundament qualsevol de les possibilitats: a), que no m'hagués reconegut; b), que fes el desentès i c), que, si més no, no hagués volgut saber com m'anaven les coses en aquell país que ell ja coneixia d'abans. Les tres variants eren humiliants sense comptar l'altra, aquella de refregar-me pels morros que el seú cotxe era molt superior al meu.

Vam travessar el D.F. gairebé de cap a cap! L'encontre inicial havia estat a Melchor Ocampo i Ribera de San Cosme i el vaig arreplegar el capdavant de Fray Servando Teresa de Mier. No cal dir que havia fet sonar el meu clàxon cada cop que tenia el Packard més o menys a prop, però mai no s'havia deturat ni n'havia fet gens de cas. L'insolent! Allí, a Fray Servando, com deia, en comptes d'immobilitzar-me amb el semàfor en contra, vaig avançar mitja dotzena de metres i em vaig plantar esbiaixat davant el Packard. Vaig baixar furiós i vaig increpar en Ferrándiz:

—Què cony tens? Per què fuges de mi? ¿Quants anys feia, que no ens vèiem? I ni tan sols no tens ganes de dir-me «hola, noi, bon dia, com estàs?». ¿Et vaig quedar a deure alguna cosa? Tens por que et demani calés? Estàs ofès amb mi?

El meu antic cap militar em mirava atònit. Finalment em va dir:

—«No entiendo una pinche palabra de lo que me dice. Qué se trae, caballero? Por qué me persigue?»

Aleshores, veient-lo de prop i escoltant la seva veu, em vaig adonar de la planxa: no era en Manuel Ferrándiz!

Però s'hi assemblava molt, òstima!

Narrar planament allò accidentat

A la sala de sessions de l'Ajuntament de Fraga ocupava el pany de paret entre dues portes el clàssic moble de fusta d'alzina amb portes envidrades, fet a la mida justa del diccionari que l'Enciclopèdia Espasa servia junt amb l'adquisició dels volums.

Havia gargotejat en un full de paper l'esquema d'un possible curs escolar i semblava que un follet maligne jugués a dividir cada tema en dos o tres apartats, els quals a la vegada em menaven a subapartats que de seguida reclamaven claudàtors amb matèries col·laterals que no podia menystenir. La llista d'entrades del diccionari que calia llegir, copiar o extractar, era estremidorament llarga i el meu bon ànim es deprimia a mesura que esdevenia conscient de la feinada que representava dur a terme un curs verament funcional. I, inflexible, es retallava com a premissa

ineludible la necessitat que tots els alumnes tinguessin una elevada formació o un alt coeficient intel·lectual, la qual cosa feia entreveure que la selecció de personal que ja tenien feta a la Divisió hauria de sotmetre's a uns exàmens selectius terriblement estrictes. I tot allò, respecte a les assignatures que hauríem pogut qualificar d'estàtiques i incommovibles, com eren la geografia i la cartografia.

Però el covenant de cireres esdevenia alarmant quan entraven en joc factors interpretatius o amb matisos psicològics, com ho podien ser els interrogatoris de presoners. No hi havia cap possibilitat de formular una norma inflexible, puix que cada cas tindria característiques peculiars i imprevisibles, que impedièren l'anticipada formulació esquemàtica. La informació —sobretot gràfica— respecte als avions i tota mena de ginys de guerra propis i enemics ens l'hauria de proporcionar la secció adequada del ministeri del ram i sense aquesta documentació al davant no podíem començar el curs. Calia que expliqués tot allò al cap de la Brigada i al seu comissari i fer que comprenguessin l'autèntica dimensió del problema. I, sobretot, que fossin conscients que no era una fugida d'estudi meua, una astuta acumulació d'inconvenients per tal d'esquivar l'encàrrec.

També els havia de convèncer —amb arguments prou sòlids que ells poguessin traslladar al cap de la Divisió— que aquelles disciplines, explicades fins i tot amb grossa tendència a la superficialitat, no eren cosa d'un mes o un mes i mig, sinó de mig any a un any tirant curt.

No em vaig emportar cap llibre de Fraga: únicament el funcionament teòric de l'escola, amb la relació d'assignatures, resumida en un diagrama que vaig mirar de formular ben diàfanament. Tal com em temia, a en Ferrándiz el meu gargot no li va projectar res i l'única impressió que li vaig produir amb aquell gràfic era la temuda evasió de fam i feina. Si no hagués estat per la sagacitat i la lleialtat de Francesco Scotti, en Ferrándiz

m'hauria fet anar immediatament —i en conducció ordinària!— a Albalate del Cinca.

El comissari li va dir que ell i jo arranjaríem aquella qüestió i que l'escola començaria a funcionar en el temps previst. I que calia, indispensablement, que ens deixessin treballar sols i sense cap mena d'interferència durant unes quantes hores. Aquesta pausa silenciosa va aconseguir-la parlant un parell de minuts amb el seu ajudant Lluís Bossa, afegint-la a la treva atorgada pel comandant.

L'Scotti, realista i avesat a la sistematització, em va dir que havíem de partir d'uns altres principis i que el curs no podia aspirar, de cap manera, a la formació d'agents de Segona Secció d'Estat Major sinó a preparar uns simples Oficials d'Observació, una gent que es limités a consignar allò visible que tenia davant seu i prou, sense judicis d'avaluació ni interpretacions. I que això, al peu de la lletra quedava reduït a unes classes de cartografia, de lectura de mapes i de redacció d'uns comunicats. Si, a la vegada, hi havia el material adequat, ensenyar-los a familiaritzar-se amb la silueta dels avions malgrat que la pràctica ja ens havia demostrat que això no tenia gaire importància puix que els efectes devastadors queien tant dels Savoia-Marchetti com dels Junker. Era essencial, en canvi, que determinessin si allò que s'apropava eren caces o bombarders i que per fer aquesta asseveració no calien coneixements gaire especialitzats. Entre ambdós vam elaborar un projecte didàctic senzill, encaminat a assolir no pas grans experts sinó observacions funcionals i fiables. Al cap de quatre hores i sis cafès havíem redactat el pla d'estudis-llampec i feia prou patxoca. I, honestament, em veia amb cor d'explicar-ne els trencacolls, aprenent a la vegada alguns aspectes que per ara ignorava.

En Lluís Bossa em va dir que tenia a casa seva un llibre que potser em fóra útil —«És molt gruixut, tu, i sembla bo, amb moltes il·lustracions, tot sencer dedicat a la topografia!»— i va demanar permís per a anar a casa seva a Lleida i tornar de

seguida amb el volum. Vaig servir el llibre entre les meves coses durant molt de temps, puix que feia una prova contundent de la taujaneria humana que arriba embolcallada amb la bona fe: era un «Tratado de Topografía Anatómica», amb uns impressionants gravats a l'acer de fetges, ronyons, lletades i neules enfonsades. Quan, més endavant, cap a les darreries de la guerra, ens traslladàvem gairebé cada dia, quan recollia els meus fòtils, el primer de tot que empaquetava era el voluminós tractat. L'havia ofert a algun amic metge, el fullejaven i me'l retornaven cargolant-se de riure.

—Això és divuit anys anterior a la «Lliçó d'Anatomia de Rembrandt»! —em va dir en Josep Maria Fina.

Vaig anar a treballar en una petita estança de l'Ajuntament de Fraga amb l'única companyia d'en Pere Fíguls, que treia de l'armari de l'Espasa els volums que li demanava i me'ls duia i m'ajudava a localitzar les entrades que necessitava. No recordo haver viscut en tota la meua vida uns altres vuit dies tan febricitants. Puix que les coses que calia endegar feien una muntanya impressionant i cada dia sorgien detalls imprevistos que ara havíem de solucionar.

Havien fet una circular per a les tres Brigades de la Divisió, les Brigades Mixtes 122, 123 i 124, demanant que seleccionessin personal idoni per al servei. Havíem calculat que calien observatoris a partir de Batalló, cada cop més equipats i més cap a rera guarda a mesura que la Unitat era més gran. A les Companyies hi hauria equip ensinistrat, però sense observatori, i faria la seva funció des de la trinxera. Havíem de comptar que els soldats encarregats de la vigilància no podien fer guàrdia permanent, dia i nit i, consegüentment, havíem de triplicar el nombre d'integrants del grup, per tal que fessin jornades de vuit hores. Bé: no cal pas que expliqui aquesta índole d'interioritats i les consigno de passada a fi i efecte de deixar constància de com era d'elevat el nostre tant per cent d'improvisació. He de resumir

el plantejament amb una dada: havíem d'instruir entre mil sis-centes i mil vuit-centes persones, que solament podíem fer cursos de deu dies i que havíem de llicenciar de l'escola i reintegrar a la Unitat de procedència un nombre de quatre-cents cinquanta combatents cada desena, admès que els enlestíssim en aquell curt termini. Però era impensable que per al primer torn, la primera promoció, només hi hagués un sol mestre i, en conseqüència, calia establir un nombre màxim de cinquanta o seixanta alumnes per a aquella fase inicial i cercar d'entre ells els idonis per fer de mestres auxiliars, que ja quedarien integrats a partir de la segona promoció. Vaig parlar amb l'Scotti d'aquest aspecte, hi va anar d'acord i va fer el suggeriment que la primera promoció, aquell grup inicial de cinquanta o seixanta persones, fos integrat amb universitaris o gent que hagués fet magisteri, i que aquest requisit podia ser plantejat a la Divisió i demanar que fessin l'escaient selecció abans d'enviar a Vallfogona de Riucorb l'expedició primicera. Hom va polir aquesta idea, sotmetent-la a una deliberada restricció: els Oficials d'Informació serien bàsicament mestres d'escola. N'hi havia molts, integrats a les Milícies de la Cultura, i hom va acordar que en aquells moments la tasca dels observatoris era prioritària respecte a la de les Llars del Soldat i el servei de Biblioteques al Front. Aleshores ja no va anar endavant aquell vague concepte d'universitaris, que incloïa tant catedràtics com alumnes, tant arquitectes com químics, tant bons com mediocres o com dolents. Era evident que el títol de mestre, tot sol, tampoc no era cap garantia total. Però pressuposava un nivell mitjà de cultura completament satisfactori, més una pràctica en la labor docent: almenys ja sabíem segur que fóra gent capaç de situar-se davant una pissarra i explicar amb coherència una lliçó teòrica, amanida si calia amb exemples pràctics.

Els mestres posseïen, d'entrada, un excel·lent punt de partida respecte a la part nuclear de l'ensenyament de l'escola: la geografia i l'aptitud de llegir els mapes eren baules elementals en llur carrera, com també n'eren la geometria i l'aritmètica, malgrat

que allí hom les hagués de necessitar amb menys agudesesa.

Documentació

Ja he dit que hi va haver un temps que em vaig encarregar del suplement infantil dominical de «La Publicitat». Una de les meves feines —la més feixuga de totes— era aconseguir que la Mercè Rodoreda lliurés el conte que amb la direcció del diari s'havia compromès a escriure setmanalment. Una altra significava anar un parell de cops cada set dies a la col·lecció zoològica del Parc de la Ciutadella. El seu director, el senyor Ignasi de Sagarra i de Castellarnau, escrivia hebdomadàriament una secció titulada «Com viuen les bèsties» i en la primera visita l'eminent naturalista m'explicava de quin animal parlaria, m'acompanyava fins a la gàbia si al zoològic barceloní hi havia exemplars de l'espècie per tal que jo fes uns apunts o, altrament, em facilitava fotografies o llibres amb imatges de la bestiola seleccionada. En la segona visita li ensenyava el dibuix definitiu, li tornava la documentació que m'havia deixat i recollia l'article, que ell sí que escrivia puntualment.

Un dia l'home volia parlar d'un moixó determinat i em va passar un gruixut llibre italià on l'au sortia diverses vegades. El volum duia el títol de «Gli uccelli e la loro vita». Quan pujava l'escala del diari vaig topar amb un company que la baixava.

—Què portes?

Va tafanejar superficialment el llibre i me'l va tornar de seguida. Em va dir:

—Ja el conec. Em sembla que fins i tot el tinc. No sabia que t'interessessin aquestes coses. És molt bo, «Els ocells i la vida

del lloro». T'agradarà.

«I si el feia venir?»

Vaig estar temptat de cridar en Montfort, de fer-lo venir a Fraga, per tal que m'ajudés a mecanografiar tot aquell patracol, i no ho vaig fer perquè la paraula nepotisme em zumzejava a cau d'orella. D'altra banda, pressentia que quan hagués acabat, no em veuria altra vegada amb cor de desprendre-me'n i m'esforçava a no caure en la servitud de tenir-lo d'assistent en unes classes en les quals no em podia ajudar en cap sentit: zero total en dibuix, en interpretació de mapes i en tota mena de tècnica topogràfica. Hauria estat inapreciable, en canvi, si hagués anat endavant aquella primitiva idea de Segona Secció, i la implicació d'interrogatori de presoners o evadits, tema en el qual hauria excel·lit.

Vaig anar a la Brigada tres dies abans de començar els cursos i vaig poder veure còpies de les convocatòries que havien estat trameses a les altres Brigades de la Divisió i a tots els Batallons. Els seleccionats s'havien de presentar a Vallfogona de Riucorb el dia abans. Els fóra mostrat llur estatge, el menjador, les dutxes i la resta d'instal·lacions. Havien muntat una mínima oficina que forniria material als alumnes: llapis, llibretes, paper, plomes, tinta, etcètera, tot l'equip imprescindible. Tothom havia de quedar proveït per a les classes, que començarien l'endemà passat, a les vuit del matí.

En Fíguls i jo vam anar a Vallfogona el dia abans. Calia veure si ja havien arribat els aparells òptics (havíem pensat servir-nos-en en classes a l'aire lliure) i el projector de cossos opacs que havia demanat per tal d'ampliar damunt una paret els gràfics indispensables que els alumnes haurien de copiar.

M'havien destinat una bella cambra per a mi tot sol (havia estat d'un dels metges dirigents d'aquella secció d'hospital traslladada a Mollerussa) i tenia lavabo, dutxa i wàter. Al peu de la finestra que donava al jardí davanter de l'ex-balneari hi havia una bona taula, que em fóra d'allò més útil per preparar les classes i per tenir-hi els llibres —presidits pel tractat de topografia anatòmica— i la resta de documentació. En Fíguls dormiria en una estança col·lectiva compartida amb una vintena de deixebles de l'escola i gaudirien de l'antiga —i prou bona— instal·lació sanitària.

L'aula pròpiament dita també havia estat una sala hospitalària; ara era desproveïda de llits i ocupada amb un original mostrari de cadires de tota mena, des de les tradicionals de boga a les de potes de tub metàl·lic tipus bauhaus. Àdhuc hi havia quatre sofàs, també assortits: un de vímet, un de pell i dos de tela gruixuda. La Brigada, amb encert, havia fet construir una tarima pel fuster del poble, darrera la qual havien plantat una enorme pissarra (com calia) i un armariet amb capses de guixos de colors i, fins a l'angle amb l'altra paret, restava lliure un bon espai, perfectament apte per a la projecció. En Fíguls i jo vam clavar amb xinxetes, als altres murs, mapes de l'Institut encaixats, uns cartells que havia fet el ministeri de la Guerra amb la silueta dels principals avions i un dibuix que vaig fer a mida gran d'un parell de turons seccionats en llesques paral·leles, com si fos un paisatge fet amb pa de motlle i amb el qual esdevenia ben entenedora la representació del terreny per mitjà de les corbes de nivell.

Tot era a punt, doncs, per començar les classes. A la tarda, en havent dinat, en Fíguls i jo vam anar a fer un tomb i ens vam arribar fins a Guimerà, el poble davant el qual havia passat desenes de vegades sense haver-me deturat mai. Aquella tarda, però, quan la qualifico d'inesborrable, no caic ni en el tòpic ni la frase feta. Ja he dit que Guimerà ha estat un tema recurrent en molts somnis meus i, a còpia de reelaborar-lo oníricament, n'he fet un poble fantasmagòric, tal com és de debò arrapat a

l'aiguavés d'una muntanya, però ple de construccions enormes i enrunades, amb un color i un clima de paisatge de Hyeronimus Bosch o Peter Brueghel, el Vell. Em penso que una de les primeres coses que vaig fer tornat de l'exili i de seguida que vaig tenir autonomia de trasllat, va ser anar a reveure Guimerà, autènticament semblant al meu poble recreat, però a una mesura que no justificava pas l'al·lucinació del somni. Aquella mateixa tarda també vam travessar el Corb i vam pujar a Ciutadilla, que així mateix hauria de nodrir somnis futurs, puix que en el Guimerà oníric hi havia molts elements del poble a l'altra riba del Corb, també deformats al grat de la llibertat que atorga el somni.

Vam sopar amb els metges del mig hospital que restava a Vallfogona. La majoria eren molt joves i hi havia entre ells una enorme franquesa i una profunda compenetració. S'entenien perfectament amb mitges paraules astutament codificades. Quan hi havia estranys davant se servien capciosament del llenguatge professional, segurs de la impunitat que allò els donava, i es feien uns autèntics farts de riure, sovint davant l'estupor de la víctima. Em penso que va ser a les darreries del 1938 que van prescindir de les infermeres en els hospitals militars i les van substituir per sanitaris masculins. En aquell temps, doncs, Vallfogona encara n'era ple i les noies seien a la mateixa taula dels metges i participaven molt activament en les plagasitats, algunes, ben sovint, audaciosament coents, denses en càrrega eròtica, ara encoberta amb aquella capa erudita que deia.

Ultra el personal mèdic hi havia en la gran taulada els militars que en reduït nombre feien feines burocràtiques al vell balneari convertit en hospital de guerra. Entre ells hi havia el vell amic que ja he esmentat Jacint Pallejà, del qual havien alterat l'ordre de les síl·labes del seu cognom i l'anomenaven —quan ell no hi era present— amb un «Ja/llepa» infal·lible provocador de rialles.

No em vaig escapar pas d'aquella broma col·lectiva tan ben assajada i els vaig desarmar una mica quan van veure que no

solament no m'acoquinava sinó que, al contrari, jo encara les hi clavava més grosses. I menys erudites, evidentment.

L'autògraf

Quan anava a Llotja, un dia que entrava a classe de natural vaig observar que tots els companys d'aula no em treien els ulls del damunt en tota l'operació d'anar fins als penja-robes, treure'm l'americana, posar-me la bata guardapols i anar fins al meu cavallet, que era a uns tres metres de la tarima de la model, en el segon o tercer rengle. Fèiem nu femení i la noia era dempeus, amb un braç a la cintura i l'altre aixecat, agafat a la gruixuda corda que penjava del sostre.

Era un dibuix al carbó damunt un full sencer de paper Canson, en posició plantada i gairebé el tenia llest, a punt per als darrers traços i l'extenuadora bufada amb el fixador. Al peu, amb unes grosses i tosques lletres —en vaig reconèixer l'autor per la cal·ligrafia però no li vaig dir res adreçat a ell particularment— havien escrit «Animal». Vaig deduir que l'esguard col·lectiu era per no perdre's la meva reacció davant la broma insultant.

Vaig quedar garratibat. Tots em guaitaven, companys i companyes, i vaig preguntar en veu alta, a la classe en general:

—Qui ha tingut les penques de firmar el meu dibuix?

Viatge a la Lluna

Un vespre, en Pere Calders i jo baixàvem per l'avinguda Juárez

de Mèxic i rèiem de bell grat recordant l'anterior episodi de Llotja, l'estupefacció de la classe davant la meva actitud i, sobretot, la sorpresa d'en Martí Bas, l'evident autor de la broma.

A la cantonada amb el carrer de San Juan de Letrán hi havia un home amb un telescopi, encarat a una Lluna majestuosament plena. Un rètol matusser, al peu de l'aparell òptic, deia la tarifa per les mirades. Ens ho vam rumiar una estona i vaig dir al meu cunyat:

—Cinquanta centaus són molts calés, per veure la Lluna durant cinc minuts, no trobes?

—Sí. Sobretot en la nostra situació actual.

L'home del telescopi ens va dir, en català:

—Als compatriotes no els cobro res. I no em ve d'un minut.

I sí, efectivament, era una Lluna majestuosa!